

УДК 323.282(=112.2)(497.1)“1944/1945“(093.2)
343.819.5(=112.2)“1945“(093.2)

Dr Vladimir GEIGER
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

SABIRNI I PROLAZNI LOGOR ZA FOLKSDOJČERE U VELIKOJ PISANICI KOD BJELOVARA 1945.*

APSTRAKT: Među mnogobrojnim logorima za pripadnike njemačke manjine (folksdojčere) u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata bio je i logor Velika Pisanica kod Bjelovara. U Velikoj Pisanici najpre je osnovan logor za ratne zarobljenike i političke kažnjenike. Međutim, kako su sredinom srpnja 1945. britanske okupacijske vlasti u Austriji odbile prihvatiti folksdojčere upućene iz Radnog logora Valpovo, transport se morao vratiti s jugoslavensko-austrijske granice, a nakon nekoliko dana besciljnog kretanja završio je u Velikoj Pisanici. Isto se tijekom srpnja dogodilo i s još dva transporta folksdojčera, koji su bili upućeni prema austrijskoj granici. Prema vrlo pouzdanim navodima i procjenama, broj vraćenih u tim transportima iznosio je oko 5.000 do 6.000 osoba, pretežno staraca, žena i djece. Smješteni su na bivšem sajmištu, izloženi kiši i lošem vremenu. Zbog loše i nedostatne prehrane, iscrpljenosti, pojave zaraznih bolesti i napornog rada, ubrzo počinju umirati starci i djeca. Do sada su poimenično utvrđene 23 žrtve logora Velika Pisanica. Procjenjuje se da je broj žrtava više od 100 osoba. Nakon kraćeg zadržavanja folksdojčera u Velikoj Pisanici, od početka, a zaključno s 10. kolovoza 1945, krenuli su transporti prema logorima za folksdojčere prema istoku Hrvatske (Krndija, Valpovo). To je značilo i nastavak stradanja slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosansko-posavskih Nijemaca koji su bili u tim transportima.

Ključne riječi: folksdojčeri, Jugoslavija, Hrvatska, 1945, logor Velika Pisanica, komunistička represija

Potkraj 1944. i početkom 1945. počinje od strane Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije/Jugoslavenske armije i novouspostavlje-

---

* Rad je ostvaren u sklopu znanstvenog projekta Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu *Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraću* (019-0190609-0584), koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

nih „narodnih“ vlasti sustavan progon preostalih folksdojčera u Jugoslaviji. Tome je napose pridonijela odluka Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. studenoga 1944, koja je pripadnike njemačke manjine proglasila kolektivnim krivcima.¹

Do potkraj Drugoga svjetskog rata, većina hrvatskih i jugoslavenskih folksdojčera, uslijed ratnih događanja, izbjegla je ili je prognana pretežito u Austriju i Njemačku, gdje su i dočekali završetak rata. U zavičaju su ostali mahom folksdojčeri koji nisu bili izloženi neposrednoj ratnoj opasnosti. Unatoč nastojanjima jugoslavenskih vlasti da spriječe povratak folksdojčera neposredno nakon završetka rata, mnogi hrvatski Nijemci uspjeli su se vratiti iz izbjeglištva/progonstva u zavičaj svojim kućama. Ubrzo su nakon povratka uhićeni i internirani u logore, te su s folksdojčerima koji su ostali u zavičaju trebali biti prognani u Njemačku, odnosno Austriju.² Protjerivanje folksdojčera je najjednostavnije otvaralo mogućnost promjene vlasničkih odnosa i provođenje planirane agrarne reforme i kolonizacije. Nova je vlast u Jugoslaviji bila svjesna da protjerivanje folksdojčera omogućuje i radikalnu promjenu demografske/etničke slike Jugoslavije.

Nakon Drugoga svjetskog rata komunistička vlast u Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine oduzela je sva nacionalna i građanska prava. Žrtve kolektivne odmazde nisu bili folksdojčeri koji su mogli dokazati svoje sudjelovanje u partizanskom pokretu ili bar njegovo potpomaganje. Od oduzimanja imovine i protjerivanja (repatrijacije) i interniranja u logore bili su izuzeti oni pojedinci njemačkog prezimena koji su uspjeli dokazati da se nisu iskazivali Nijemcima. Pošteđeni su bile i osobe iz mješovitih brakova, ali ne uvijek. Izuzeti su bili i državljani neutralnih zemalja, ako njihovo držanje za vrijeme rata nije procijenjeno kao neprijateljsko.³

Odjeljenje za zaštitu naroda II. za Hrvatsku izvijestilo je OZN-u II. za Slavoniju 22. siječnja 1945: „Po oslobođenju ovih krajeva nijedan Švaba ne

¹ Usp. *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. I, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945, str. 13–14; Slobodan Nešović (prir.), *Zakonodavni rad Predsedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsedništva Privremene narodne skupštine (19 novembra 1944 – 27 oktobra 1945) po stenografskim beleškama i drugim izvorima*, Beograd, 1951, str. 11, 17–20.

² Vladimir Geiger, „Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugoga svjetskog rata“, u: Marina Lukšić Hacin (ur.), *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije. Zbornik*, Ljubljana, 2003, str. 161–174; Vladimir Geiger, „Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina“, *Scrinia slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod, 2003, str. 521–547. I tamo navedeni izvori i literatura.

³ Vladimir Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, u: Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spahnjak (ur.), *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, Zagreb, 2006, str. 273. I tamo navedeni izvori i literatura.

smije ostati, već svaki ili u Njemačku, ili u logore, a zločince hapsiti i kazniti. [...]“⁴

Do potkraj Drugoga svjetskog rata jugoslavenski folksdojčeri muškarci uglavnom su bili, dragovoljno ili prisilno, mobilizirani u njemačke, hrvatske i mađarske vojne i poluvojne postrojbe i u kućama su ostali pretežito starije osobe, žene i djeca. Njemačko stanovništvo, koje nije izbjeglo, bilo je tijekom i neposredno nakon ratnih djelovanja prepušteno samovolji pobjednika. Bezakonje, pljačka, maltretiranja, ubojstva, silovanja žena postali su potkraj rata i u poraću folksdojčerska svakidašnjica.⁵ Naime, odnos NOV i POJ/JA i „narodnih“ vlasti prema jugoslavenskim Nijemcima, kojima je pripisana i ozakonjena kolektivna krivnja, ogledni je primjer etničkoga čišćenja u Jugoslaviji i Hrvatskoj potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću.⁶

Nakon preuzimanja vlasti u pojedinim naseljima, prema uputama OZN-e za Hrvatsku, jedinice Korpusa narodne obrane Jugoslavije uhićivale su folksdojčere i odvodile ih u logore, odakle su trebali biti protjerani iz Jugoslavije.⁷ Ratni zločini koje je dio jugoslavenskih i hrvatskih folksdojčera počinio, te njihovo

⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb, 1491, kut. 7, Knjiga primljenih i poslanih depeša od i za OZNA Slavonije i Hrvatsko Primorje, 20. 10. 1944. – 31. 5. 1945, Ozna II. za Hrvatsku Ozni II. za Slavoniju, 22. 1. 1945.

⁵ *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1993, str. 6, 120, 176, 238, 259, 272, 290, 301, 324, 365, 418, 426–427, 481–482, 485, 532, 587, 597, 602, 662, 667, 676, 680, 713. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944–1948*, München, 1993, str. 6, 120, 176, 238, 259, 272, 290, 301, 324, 365, 418, 426–427, 481–482, 485, 532, 587, 597, 602, 662, 667, 676, 680, 713.

⁶ Zoran Janjetović, *Beetwen Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans*, Beograd, 2000, Beograd, 2005.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 271–287.; Vladimir Geiger, „Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40, br. 3, Zagreb, 2008, str. 801–818. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁷ Usp. HDA, Zagreb, 1491, kut. 1, 30/5. – Odsjek zaštite naroda za zagrebačku oblast, Broj 96[?]/1945. dana 22. travnja 1945. god.; Državni arhiv u Zagrebu, 0034, Opći spisi, 266/45.; Državni arhiv u Varaždinu, 0019, Prosvjetni odjel, Spisi, 1/45.; Državni arhiv u Slavonskom Brodu (DASB), 0015, Opći spisi po ur. zapisniku – povjerljivi br. 1-456, 1945, Inv. br. 40; Državni arhiv u Osijeku Sabirni centar Vinkovci, 0688, 1945, 9/45. Pov.; Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005, Zagreb, 2009, str. 101–102, 180–81.; Vladimir Geiger (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod, 2006, str. 139–144, 246–247.; Vladimir Geiger, *Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia 1944–1946. Documents. Slavonia, Sirmia and Baranya*, Bismarck, North Dakota, 2011, str. 145–150, 213–214.; Vladimir Geiger, Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, Slavonski Brod – Zagreb, 2008, str. 252–254, 255–259, 499–500.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 275.; Vladimir Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 3, Zagreb, 2006, str. 1082.

nelojalno držanje tijekom okupacije, poslužili su i kao razlog i kao opravdanje za neljudsko postupanje sa njemačkom manjinom potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata.⁸

S obzirom na to da su folksdojčeri u Jugoslaviji bili proglašeni kolektivnim krivcima, nova je vlast, kao i za druge neprijatelje naroda i ratne zločince, nastojala prikupiti podatke i potkrijepiti takvo svoje stajalište i odnos prema njima. Bilo je to vrijeme kada je svaki Nijemac građanin Jugoslavije bio sumnjiv i ratni zločinac, ako se drukčije ne dokaže. Iskazalo se da novoj vlasti i tijelima koji su imali zadaću ratne zločine registrirati, tragati za počiniteljima i prikupljati dokazni materijal i nije bilo potpuno jasno što je ratni zločin. Političko ozračje kojemu su pridonijela takva stajališta i postupci bilo je sve prije nego li normalno stanje. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Federalne Države Hrvatske u Zagrebu dostavila je 30. srpnja 1945. komisijama za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača okružnih narodnooslobodilačkih odbora okružnicu s upitima o folksdojčerima, s nalogom da sastave i podnesu izvješće.⁹

Jugoslavenske vlasti su zauzele stajalište o zabrani povratka izbjeglih i prognanih folksdojčera iz Jugoslavije. Odluka da se onemogućí povratak jugoslavenskih folksdojčera donesena je na sjednici Državne komisije za repatrijaciju, Beograd 22. svibnja 1945, s čime su se, zatim, suglasili Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije i Generalštab Jugoslavenske armije.¹⁰ Štoviše, i preostale folksdojčere u Jugoslaviji namjeravale su protjerati iz zemlje. Predsjedništvo Ministarskog savjeta DF Jugoslavije, Beograd, izvijestilo je 11. lipnja 1945: „Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granica Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato stvore povoljni tehnički uslovi.“¹¹

Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova FD Hrvatske, Zagreb, izvijestila je 7. srpnja 1945. oblasne i okružne Narodne odbore: „[...] u obzir za iseljavanje dolaze svi Njemci i Njemice po slijedećem kriteriju: 1. Kome je materinski jezik njemački (potječe iz braka Njemca ili Njemice), 2. Tko potiče iz braka u kome je otac Nijemac. Od ovoga se izuzimaju: 1. Tko je aktivno pomagao narodno-oslobodilačku borbu (ostaje

⁸ Zoran Janjetović, „Da li su Srbi počinili genocid nad Podunavskim Švabama?“, u: Jovan Mirković (ur.), *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, Beograd, 2005, str. 233.; Vladimir Geiger, „Žrtvoslovi/poimenični popisi hrvatskih Nijemaca, vojnika i civila, stradalih i žrtava, tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću“, u: Sulejman Bosto, Tihomir Cipek (ur.), *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, 2009, str. 196.

⁹ HDA, Zagreb, 0306, Glavni urudžbeni zapisnik, 4218/45.

¹⁰ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, 50-35-73 i 33-3; V. Geiger, „Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina“, str. 521–522.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 276.

¹¹ AJ, Beograd, 50-35-73.; V. Geiger, „Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina“, str. 525.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 275.

zajedno sa svojom užom porodicom – djeca, otac i majka); [...] 2. Njemice udane za Jugoslavenke sa djecom; 3. Djeca do uključivo 16 godina iz braka Jugoslavenke sa Njemcem, ukoliko se takova Jugoslavenka odluči da ostane u zemlji i napusti muža Njemca. Ženi Jugoslavenki udatoj za Njemca ostaje slobodno da bira dali će poći sa mužem ili će ostati u zemlji sa djecom do 16 godina. U koliko se radi o ženskom bračnom partneru nejugoslavenske narodnosti takva je žena dužna da slijedi muža Njemca. [...]“ Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova FD Hrvatske zahtijeva da za svakoga pojedinog Nijemca koji neće biti protjeran treba detaljno obrazložiti na temelju čega je izuzet od repatriranja. Osobe, pak, određene za repatriranje, mogu u sabirne logore ponijeti samo najnužnije osobne stvari. Prema uputama, u provođenju iseljavanja/protjerivanja folksdojčera „[...] ne služiti se metodama koje bi mogle narušiti ugled i autoritet naših Narodnih vlasti i organa, već u provođenju ovih mjera rukovoditi se principima čovječnosti i biti dovoljno elastičan, no unatoč toga biti neumoljiv i energičan i rukovoditi se principima iseljavanja. U dvojbenim slučajevima t.j. da li netko ostaje ili ide radje neka ide-nego li ostane. [...] Sve ove poslove savjesno i odmah izvršiti, jer će odmah iza toga uslijediti transportovanje iseljenika sa cijele teritorije Hrvatske u Njemačku.“¹²

Na Potsdamskoj konferenciji (17. srpnja do 2. kolovoza 1945.) savezničkih velesila pobjednica u ratu, zaključeno je (XIII „Uredno iseljavanje njemačkog stanovništva“) da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske mora preseliti na područje Njemačke. Preseljenje (etničko čišćenje) legalizirano je kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje i trebalo se obaviti „organizirano i na human način“. ¹³ Države koje se nisu našle u zaključcima Potsdamske konferencije riješili su problem folksdojčera na još drastičniji način, ponajprije Jugoslavija.

Pitanje tzv. raseljenih osoba (Displaced Persons), posebice folksdojčera kojih je krajem Drugoga svjetskog rata i u poraću bilo najviše, za Austriju je bio veliki gospodarski, socijalni i politički problem. Od sredine 1945. problem raseljenih osoba u Austriji počeo se izrazito zaoštravati. Čehoslovačka, Mađarska i

¹² HDA, Zagreb, 0816, kut. 1, fasc. 5 „Protjerivanje Nijemaca iz FNRJ“ – Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federativne države Hrvatske, Broj 1/45, Predmet: Nijemaca naših državljana repatriacija (iselenje Nijemaca) -upute-, Zagreb, 7. VII. 1945.; Vladimir Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002, str. 32, 61–67.; Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, str. 179–182.; V. Geiger (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 245–248.; V. Geiger, *Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia 1944–1946. Documents. Slavonia, Sirmia and Baranya*, str. 212–217.; V. Geiger, M. Rupić, M. Kevo, E. Kraljević, Z. Despot (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, str. 498–501.

¹³ *Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941–1945*, Beograd, 1947, str. 124–125.; *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1945*, Beograd, 1984, str. 395.

Jugoslavija otpočele su tada masovno protjerivati folksdojčere. Austrijska vlada je prosvjedovala saveznicima i inzistirala da se neodgodivo zatvore austrijske granice.¹⁴ Britanske, američke i sovjetske okupacijske vlasti u Austriji, ne samo da su poticale povratak folksdojčera u Jugoslaviju, nego su iskazivale i protivljenje jugoslavenskim nastojanjima da onemoguće povratak izbjeglica/prognanika, a napose su se protivile jugoslavenskim nastojanjima da folksdojčere protjeruju iz Jugoslavije.¹⁵

Kako je protjerivanje folksdojčera iz Jugoslavije zbog zatvaranja granice prema Austriji, Italiji i Mađarskoj od strane savezničkih okupacijskih vlasti sredinom srpnja 1945, to onemogućilo, za većinu jugoslavenskih Nijemaca slijede logori i prisilni rad.¹⁶

Od potkraj 1944. do početka 1948. u logore je od oko 195.000 u Jugoslaviji preostalih folksdojčera internirano oko 170.000 osoba. Dokumenti potvrđuju da su u logore upućivane cjelokupne folksdojčerske obitelji, starije osobe, žene s djecom, bez obzira na dob. Najmanje oko 10.000, a moguće je i većina od 20.000 preostalih hrvatskih folksdojčera ostalo je nakon zatvaranja austrijske granice i prestanka primanja prognanika iz Jugoslavije u ljeto 1945. internirano u logore,

¹⁴ Dušan Nećak, „O problemu ‚razseljenih oseb‘ (D. Ps.) in jugoslovanskih ‚Volksdeutscherjev‘ v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)“, *Zgodovinski časopis*, letnik 50, št. 4 (105), Ljubljana, 1996, str. 561–571.; Zoran Janjetović, „Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje“, *Tokovi istorije*, br. 3-4, Beograd, 1997, str. 113.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 278.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1084.

¹⁵ V. Geiger, „Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina“, str. 521–524, 527.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 278. I tamo navedeni izvori i literatura.

¹⁶ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf, 1961, München, 1984, Augsburg, 1994, München, 2004, str. 100E–101E.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1991, str. 662, 722, 726, 728, 732–734, 744, 748–749, 779, 787, 791. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944–1948*, München, 1991, str. 662, 722, 726, 728, 732–734, 744, 748–749, 779, 787, 791.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, str. 796–800, 812–814, 819–824. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944–1948*, str. 796–800, 812–814, 819–824.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, München – Sindelfingen, 1995, str. 885, 887. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948*, München, 1995, str. 885, 887.; Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart, 1989, str. 465.; D. Nećak, „O problemu ‚razseljenih oseb‘ (D. Ps.) in jugoslovanskih ‚Volksdeutscherjev‘ v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)“, str. 561–571.; Z. Janjetović, „Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje“, str. 113.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 277–278.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1084. I tamo navedeni izvori i literatura.

u kojima je najmanje nekoliko tisuća izgubilo život. Tada je logore u Hrvatskoj, zbog njihova podrijetla i prezimena, interniran i znatan broj pohrvaćenih Nijemaca.¹⁷ U međuvremenu, u kućama i na imanjima folksdojčera koji su bili internirani u logore i u postupku protjerivanja nalazili su se novi vlasnici, kolonisti.

Logori za folksdojčere u Hrvatskoj bili su u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova u Zagrebu, a u logorima su pripadnici Narodne milicije obavljali unutarnju službu i stražu, a pripadnici Narodne odbrane osiguravali su logore izvana.¹⁸

Tipiska rješenja o protjerivanju folksdojčera u Austriju i Njemačku sadržavaju napomenu da dok ne budu postojale mogućnosti za njihov transport odnosno izgon, biti će u logoru na prisilnom radu.¹⁹ U početku su logoraši korišteni kao radna snaga izvan logora, primjerice za popravak puteva, te za pojedine sezonske radove u poljoprivredi. Uskoro se, međutim, pristupilo sustavnije njihovom upošljavanju na poljoprivrednim dobrima i u različitim poduzećima. Po logoraše dolaze seljaci iz okolnih sela i koriste ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljuju ih za rad i to plaćaju logorskoj upravi. U većini slučajeva, ako se uzmu u obzir uvjeti u logorima, rad izvan logora za internirce je značio poboljšanje života. Mnogi seljaci, Hrvati, Srbi i drugi, prema sjećanjima logoraša, iskazali su razumijevanje i ukazali im pomoć u hrani i odjeći. Uvjeti boravka u logorima, posebice higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni i nedostatni. Mnogi poboljšavaju i umiru. Posebice od jeseni/zime 1945. u logorima haraju epidemije tifusa pjegavca i poprimaju zastrašujuće razmjere. Na tešku sudbinu logoraša utjecali su, osim nepovoljnih uvjeta smještaja, izrazito slaba prehrana, nedovoljna higijena, pomanjkanja lijekova i liječničke pomoći, razne bolesti, te naporni radovi na koje zatočenci nisu bili navikli, a mnogobrojni nisu bili ni sposobni. Kada je potkraj ožujka/početkom travnja 1946. nakon poduzetih mjera tifus pjegavac u logorima uklonjen, prilike su se koliko-toliko normalizirale, ali je boravak u logorima i dalje bio jedva podnošljiv.

¹⁷ *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, München, 1998.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, München, 2003.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, Beograd, 2004.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1081–1100. I tamo navedeni izvori i literatura.

¹⁸ *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, str. 123.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, str. 155.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1086.; Vladimir Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, Zagreb – Slavonski Brod, 2008, str. 21.

¹⁹ DASB, 0015, kut. Spisi Okružne uprave narodnih dobara, 1945–1947, inv. br. 90, fasc. Okružna uprava narodnih dobara – Osobe protjerane u njemačku i podržavljenje imovine – Ratna dobit, 1945.; Vladimir Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, Osijek, 1999, str. 10, 31, 85, 100, 142.; Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, str. 183.; V. Geiger (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 244.; V. Geiger, „Folksdojčeri u Hrvatskoj 1945.“, str. 278.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1084–1085.

Položaj Njemica, posebice majki s djecom, bio je u logorima izrazito težak. Ubijanja i smaknuća folksdojčera u logorima u Hrvatskoj, osim manjeg broja slučajeva koji su nedvojbni, nije bilo. Likvidacije nisu bile masovne i učestale, ali je bilo zlostavljanja. U logorima se umiralo uglavnom od bolesti, posebice dizenterije i tifusa pjevagva, stračke slabosti, premorenosti, zime i gladi.²⁰

Prema poimeničnim pokazateljima u jugoslavenskim logorima je stradalo oko 50.000 do 60.000 folksdojčera.²¹ Prema utemeljenim pokazateljima, od travnja 1941. do ožujka 1948. život je izgubilo oko 9.000 do 10.000 hrvatskih Nijemaca. Tijekom Drugoga svjetskog rata, od travnja 1941. do ljeta 1945. oko 4.500 hrvatskih Nijemaca poginulo je kao pripadnici oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske, Trećeg Reicha i Mađarske, ali i kao civilno stanovništvo u partizanskim napadima na njemačka naselja, te u pojedinačnim i masovnim odmazdama u neposrednom poraću. Uz to, od ljeta 1941. do svibnja 1945. poginulo je kao pripadnici NOV i PO Jugoslavije/JA ili, pak kao civilno stanovništvo suradnici partizanskog pokreta i kao žrtve nacističkog i ustaškog terora oko 500 do 1.000 hrvatskih Nijemaca. U poraću, od svibnja 1945. do siječnja 1947. u logorima u Hrvatskoj, odnosno do ožujka 1948. u logorima u Vojvodini, život je izgubila četvrtina u zavičaju preostalih hrvatskih Nijemaca oko 4.000 do 4.500 osoba, pretežito djece, žena i starijih.²²

²⁰ Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994. ili www.totenbuch-donauschwaben.at; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, str. 219–228.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, str. 121–127.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, str. 152–160.; Zoran Janjetović, „Nemice u logorima za folksdojčere u Vojvodini 1944–1948.“, u: Latinka Perović (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, *Položaj žena kao merilo modernizacije*, Beograd, 1998, str. 496–504.; Vladimir Geiger, „Udio djece među stradalim Folksdojčerima u jugoslavenskim logorima (1944–1948).“, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 4, Zagreb, 2001, str. 525–538.; Vladimir Geiger, „Logorska sudbina Njemica u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) nakon Drugoga svjetskog rata“, u: Damir Agičić (prir.), *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*, Zagreb, 2003, str. 441–448.; Vladimir Geiger, „Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39, br. 2, Zagreb, 2007, str. 367–383.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1081–1100. I tamo navedeni izvori i literatura.

²¹ Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994. ili www.totenbuch-donauschwaben.at.

²² *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, 991–992. ili www.totenbuch-donauschwaben.at; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Stationen eines Völkermords*, München, 1998.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, München, 2003.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, Beograd, 2004.; *Leitfaden zur Dokumentationsreihe über die Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Gesamtübersicht mit thematischen Ergänzungen*

Najveći logori za pripadnike njemačke manjine na području Hrvatske bili su tijekom 1945/46. Josipovac kod Osijeka, Valpovo, Velika Pisanica kod Bjelovara, Krndija kod Đakova, Šipovac kod Našica, Pusta Podunavlje u Baranji i Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka.²³

*

U svibnju 1945. u Josipovcu kod Osijeka i Valpovu osnovani su prvi veliki privremeni sabirni centri/logori za slavonske, srijemske, baranjske i bosansko-posavske Nijemce. Prve skupine folksdojčera internirane su najprije u Josipovcu kod Osijeka. Tijekom svibnja 1945. u logor Josipovac internirano je više od 3.000,

---

und Register, München, 2005.; Vladimir Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, Osijek, 1999.; Vladimir Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, Zagreb – Slavonski Brod, 2008.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1081–1100.; V. Geiger, „Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice“, str. 367–383.; V. Geiger, „Žrtvoslovi/poimenični popisi hrvatskih Nijemaca, vojnika i civila, stradalih i žrtava, tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću“, str. 195–208.; Vladimir Geiger, „Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraću koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast. Brojdbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42, br. 3, Zagreb, 2010, str. 706–707, 718. I tamo navedeni izvori i literatura.

²³ Usp. Leopold Rohrbacher, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, Salzburg, 1949.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944–1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, Graz, 1991.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf, 1961, München, 1984, Augsburg, 1994, München, 2004.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1991. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944–1948*, München, 1991.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1993. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944–1948*, München, 1993.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, München – Sindelfingen, 1995. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948*, München, 1995.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994. ili www.totenbuch-donauschwaben.at; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, München, 1998.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, München, 2003.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, Beograd, 2004.; *Vernichtungslager im kommunistischen Jugoslawien 1944–1948. Ausstellung zum 50- Jahr – Gedenken ihrer Auflösung*, Haus der Heimat, Donauschwäbische Arbeitsgemeinschaft, Wien, 20. September 1998 bis 11. Oktober 1998.; *Logori smrti u komunističkoj Jugoslaviji 1944–1948*. Izložba, Njemačka narodnosna zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj Osijek/Volksdeutsche Gemeinschaft Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien Essegg u suradnji s Radnom zajednicom Podunavskih Švaba Austrije u Beču i Austrijskim kulturnim institutom u Zagrebu, Muzej Slavonije Osijek, od 11. do 25. lipnja 1999.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1081–1100. I tamo navedeni izvori i literatura.

uglavnom starijih osoba, žena i djece. Logoraši su svakog dana upućivani na rad u poljoprivredi. Komunističke vlasti su namjeravale što više Nijemaca protjerati iz zemlje. Transporti sa folksdojčerima iz logora Josipovac i Valpovo, a i drugih logora, upućivani su od početka srpnja 1945. iz Osijeka preko Slavenskog Broda, Zagreba, te Ljubljane. U prepunim stočnim vagonima, bez dovoljno hrane i vode, iscrpljena većina pobolijeva, a neki višednevno putovanje nisu preživjeli. Iz logora Josipovac 8. srpnja 1945. upućen je željeznički transport sa oko 3.000 logoraša, od kojih nitko nije znao odredište. Nakon dugoga iscrpljujućeg puta, logoraši su dva dana bili zatvoreni u prepunim stočnim vagonima u Leibnitzu u Austriji, a zatim ih je oružana pratnja istjerala i jednostavno ostavila. Dva dana kasnije, 10. srpnja 1945. logor Josipovac je raspušten, a manji broj logoraša koji je preostao prebačen je u obližnji logor Valpovo.²⁴ Nakon izгона u Austriju folksdojčera iz logora Josipovac početkom srpnja 1945, stočnim vagonima, 22. srpnja 1945. iz logora Valpova upućeno je još 1.800 osoba. Međutim, kako su britanske okupacijske vlasti u Austriji odbile prihvatiti ih, transport se morao vratiti s jugoslavensko-austrijske granice, a nakon nekoliko dana besciljnog kretanja završio je u Sabirnom logoru Velika Pisanica kod Bjelovara. Isto se tijekom srpnja dogodilo i s još dva transporta folksdojčera, koji su bili upućeni prema jugoslavensko-austrijskoj granici.²⁵

U Velikoj Pisanici najprije je nakon završetka rata osnovan logor za ratne zarobljenike i za političke kažnjenike, te za Nijemce i Mađare iz okolice.²⁶

²⁴ L. Rohrbacher, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, str. 198.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944–1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, str. 191.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 521–544.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, str. 885–886. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948*, str. 885–886.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, str. 219–220.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, str. 121.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, str. 153–154.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, str. 466.; Ekkehard Völkl, „Abrechnungsfuror in Kroatien“, u: Klaus Dietmar Henke und Hans Woller (Hrsg.), *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kolaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, München, 1991, str. 378.; V. Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, str. 9–10.; V. Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, str. 19–20.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1091. I tamo navedeni izvori i literatura.

²⁵ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, str. 468.; E. Völkl, „Abrechnungsfuror in Kroatien“, str. 378.; V. Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, str. 10.; V. Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, str. 20.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1094. I tamo navedeni izvori i literatura.

²⁶ Usp. Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb, 2009, str. 292.; Martina Grahek Ravančić, „Logori Križnoga puta u Hrvatskoj 1945.“, u: Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić, Marica Karakas Obradov

Početkom srpnja 1945. u Sabirnom logoru u Velikoj Pisanici nalazila se ukupno 831 osoba, tamo smješteni s presudom ili bez presude, a od toga 185 Nijemaca i Mađara.²⁷ Sabirni logor u Velikoj Pisanici bio je smješten u blizini željezničke stanice. U logor Velika Pisanica internirani su i domaći Nijemci, pretežito starije osobe, žene i djeca, sa šireg područja koji su ostali u zavičaju, koji su zatim trebali biti protjerani.²⁸

U Veliku Pisanicu je najprije u željezničkom transportu, stočnim vagonima, iz Slovenije preko Zagreba i Bjelovara potkraj srpnja 1945. dopremljeno oko 2.000 do 3.000 slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosansko-posavskih folksdojčera. Dopremljeni folksdojčeri smješteni su u Velikoj Pisanici na otvorenome, pod vedrim nebom, jer je nekoliko postojećih baraka već bilo popunjeno. Prema različitim navodima i procjenama, ukupni broj vraćenih folksdojčera i upućenih u Veliku Pisanicu iznosio je najmanje oko 3.500 do 4.000, a prema nekim navodima i procjenama oko 5.000 do 6.000 osoba, pretežno starijih osoba, žena i djece. Smješteni su na bivšem sajmištu, izloženi kiši i lošem vremenu. Zbog loše i nedostatne prehrane, koja se sastojala od izrazito male količine kukuruznog kruha, pokvarenog graha i graška, a i iscrpljenosti, pojave zaraznih bolesti, ubrzo počinju umirati starije osobe i djeca. Točan broj folksdojčera žrtava Sabirnog logora Velika Pisanica nije utvrđen. Po logoraše su dolazili seljaci iz okolnih sela i koristili ih kao radnu snagu za razne poljoprivredne poslove, odnosno iznajmljivali su ih za rad i to plaćali logorskoj upravi. To je privremeno pomoglo logorašima, posebice u ishrani i odjeći. I u Velikoj Pisanici mještani su, prema sjećanjima logoraša, uglavnom iskazivali razumijevanje i pomagali

(ur.), *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941–1945./1945–1951. Zbornik radova*, Zagreb, 2010, str. 176.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1092.; Zdravko Ivković, Josip Vusić, Anita Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar, 2010, str. 717–719, pogl.: „Područje Općine Velika Pisanica“; Vladimir Geiger, „Folksdojčeri u Sabirnom logoru Velika Pisanica 1945.“, u: Z. Ivković, J. Vusić, A. Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, str. 725. I tamo navedeni izvori i literatura.

²⁷ HDA, Zagreb, 0421, 5/128; Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti*, str. 230.; V. Geiger, M. Rupić, M. Kevo, E. Kraljević, Z. Despot (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, str. 554.

²⁸ Bogdan Đaić, „Velika Pisanica – uspomene i sjećanja“, *Bjelovarski zbornik '91*, Bjelovar, 1991, str. 201.; V. Geiger (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 295–296, 375.; V. Geiger, *Partisan and Communist Repression and Crimes in Croatia 1944–1946. Documents. Slavonia, Syrmia and Baranya*, str. 228–229, 237.; V. Geiger, M. Rupić, M. Kevo, E. Kraljević, Z. Despot (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska*, str. 543.; M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, str. 292.; M. Grahek Ravančić, „Logori Križnoga puta u Hrvatskoj 1945.“, str. 176.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1092. I tamo navedeni izvori i literatura.

im u hrani i odjeći. Ishranu su logoraši dopunjavali pretežito voćem, jabukama i kruškama, koje su nalazili u okolici. Nakon kraćeg zadržavanja folksdojčera u Sabirnom logoru Velika Pisanica, oko dva tjedna, krenuli su transporti, zaključno 10. kolovoza 1945, prema logorima za folksdojčere prema istoku Hrvatske, u logor Valpovo²⁹ i novoosnovani logor Krndija³⁰, što je značilo i nastavak stradanja slavonskih, srijemskih, baranjskih i bosansko-posavskih Nijemaca koji su bili u tim transportima.³¹

Najveći i najdugotrajniji logori za folksdojčere u Hrvatskoj, Valpovo i Krndija, raspušteni su u svibnju 1946. Folksdojčeri koji nisu pušteni na slobodu prebačeni su do potkraj svibnja 1946. u druge logore za folksdojčere u Hrvatskoj i Vojvodini (Podunavlje u Baranji, Tenja/Tenjska Mitnica kod Osijeka, Gakovo

²⁹ Usp. Vladimir Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, Osijek, 1999.

³⁰ Usp. Vladimir Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, Zagreb – Slavonski Brod, 2008.

³¹ Usp. L. Rohrbacher, *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, str. 198.; *Völkermord der Tito-Partisanen 1944–1948. Der Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation*, str. 191.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 100E, 192–193, 521–544.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, str. 768–769, 776, 799, 825–826, 829. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944–1948*, str. 768–769, 776, 799, 825–826, 829.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, str. 886–887. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948*, str. 886–887.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994. ili www.totenbuch-donauschwabem.at; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, str. 221.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, str. 122.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, str. 154.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, str. 468.; E. Völkl, „Abrechnungsfuror in Kroatien“, str. 378–379.; Johann Faust, *Die Heimat vergiftet man nicht. Ein Hrastovacer erinnert sich. Autobiographie eines Deutschen aus Westslawonien*, [Hanau, 1999.], str. 127–133.; Sladana Josipović, „Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla na primjeru daljskog župnika Petra Fischera“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2008*, Osijek, 2008, str. 69–70.; Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001, str. 173–175.; V. Geiger (prir.), *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, str. 373–428.; V. Geiger, *Logor Krndija 1945–1946*, str. 349–401.; Vladimir Geiger, „Logor Velika Pisanica 1945. godine“, *Đakovački vezovi. Revija 1999*, Đakovo, 1999, str. 50–51.; Vladimir Geiger, „Logor Velika Pisanica 1945. godine“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 1999*, Osijek, 1999, str. 151–160.; V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, str. 91–104, pogl.: „Sabirni logor Velika Pisanica 1945. godine“; Z. Ivković, J. Vusić, A. Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, str. 716–721, pogl.: „Područje Općine Velika Pisanica“; V. Geiger, „Folksdojčeri u Sabirnom logoru Velika Pisanica 1945.“, u: Z. Ivković, J. Vusić, A. Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, str. 722–731.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1091–1092. I tamo navedeni izvori i literatura.

u Bačkoj i Knićanin/Rudolfsgnad u Banatu). U Hrvatskoj je posljednji logor za folksdojčere Tenja/Tenjska Mitnica ukinut početkom 1947. a posljednji logori za folksdojčere u Jugoslaviji, Gakovo i Knićanin/Rudolfsgnad, ukinuti su početkom 1948. Do tada su mnogobrojni internirani folksdojčeri, pretežito starije osobe, žene i djeca u logorima izgubili život. Naime, komunističke vlasti u poslijeratnoj Jugoslaviji nisu, što se folksdojčera tiče, pravile dobne i rodne razlike. Položaj i sudbina folksdojčera, u pojedinačnim slučajevima, ovisio je od starosti, snage, zdravlja, dobre ili zle volje onih koji su nad njima imali vlast i odlučivali o njihovoj sudbini.³²

Procjenjuje se da je broj folksdojčera žrtava Sabirnog logora Velika Pisanica više od 100 osoba. Do sada je na temelju različitih izvora i literature³³ poimeno utvrđeno 23 žrtve, uglavnom starijih osoba i djece, koji su iznemogli i bolesni umrli u Sabirnom logoru Velika Pisanica, većinom potkraj srpnja i počet-

³² *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost – Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf, 1961, München, 1984, Augsburg, 1994, München, 2004.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, *Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1991. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944–1948*, München, 1991.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1993. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erlebnisberichte 1944–1948*, München, 1993.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band III, *Erschießungen-Vernichtungslager-Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948*, München – Sindelfingen, 1995. ili *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944–1948*, München, 1995.; *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948. Die Station eines Völkermords*, München, 1998.; *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, München, 2003.; *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, Beograd, 2004.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, str. 461–472.; Zoran Janjetović, „Logorisanje vojvođanskih Nemaca od novembra 1944. do juna 1945. godine“, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd, 1997, str. 150–164.; Z. Janjetović, *Beetwen Hitler and Tito. The disappearance of the Vojvodina Germans*, Beograd, 2000, str. 256–294, Beograd, 2005, str. 249–286.; V. Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945–1947.“, str. 1081–1100. I tamo navedeni izvori i literatura.

³³ Usp. Matična knjiga umrlih Velika Pisanica, 1945. [naknadni upis 1952.]; *Deutsches Rotes Kreuz. Suchdienst. Zivilverschollenenliste. Namenverzeichnis von in fremden Gewahrsam geratenen und verschollenen Zivilpersonen nach Lagerbereichen alphabetisch geordnet. D Jugoslawien N-Lgl*, Hamburg, 1962/1963; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, *Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*, München – Sindelfingen, 1994, str. 745, 842, 853, 862, 940, 949. ili www.totenbuch-donauschwaben.at; Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Ruit bei Stuttgart, 1974.; Johann Herzog, Stefan Klemm, *Heimatbuch der Donauschwaben aus Jarmina-Jahrmein*, Wien – Bad Wurzbach, 1976.; Roland Vetter, Hans Keiper, *Unser Tscherwenka. Heimatbuch*, Tuttlingen, 1980.; *Neu-Pasua 1790–1945. Chronik einer deutschen Großgemeinde*, Reutlingen, 1981.; Johann Bader, Josef Jakober, *Familien- und Sippenbuch Neudorf bei Vinkovci. Ortssippenbuch 1819–1944–1986*, Hörsching, 1986.; T. V. „Stradanje obitelji Brandt“, *Politički zatvorenik*, god. VI, br. 57, Zagreb, 1996, str. 28.; Ante Gabričević-Mamut, *Životni odbljesci*, III, Zagreb, 1997, str. 487.; Ante Gabričević-Mamut, „Olovno lišće. Za one koji ne znaju kao i za one koji se prave da ne znaju“, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 23.

kom kolovoza 1945, u vrijeme kratkotrajnog boravka transporta s folksdojčerima u Velikoj Pisanici.

*

Historiografija o sudbini jugoslavenskih i hrvatskih folksdojčera nakon Drugoga svjetskog rata tek treba donijeti utemeljene odgovore. Tako i o folksdojčerima u Sabirnom logoru Velika Pisanica, unatoč mnogobrojnim, ali uglavnom kraćim sjećanjima interniraca i suvremenika, te navodima i prikazima u historiografiji, publicistici i memoaristici, ostaje i otvorenih pitanja, posebice koliko ih je tijekom 1945. prošlo kroz logor i koliko ih je u Velikoj Pisanici izgubilo život.

Summary

Dr Vladimir Geiger

The Concentration and Transit Camp for the Volksdeutsche in Velika Pisanica Near Bjelovar in 1945

Key words: *Volksdeutsche, Yugoslavia, Croatia, 1945, Velika Pisanica concentration camp, communist repression*

Among many concentration camps for members of the German national minority (the Volksdeutsche) in Yugoslavia after WWII, there was the concentration camp in Velika Pisanica near Bjelovar. A POW and political prisoners camp was first set up in Velika Pisanica. However, since the British occupation authorities in Austria refused to accept the Volksdeutsche from the labor camp of Valpovo in mid-July 1945, the transport had to return from the Yugoslav-Austrian border. After several days of aimless moving, it ended up in Velika Pisanica near

---

siječnja 1998, str. 7.; Vladimir Geiger, „Nijemci Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, br. 4, Đakovo, 1997, str. 113.; Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001, str. 173.; *Rundbrief 2 für die HOG Gorjani – Tomaschanzi – Iwanowzi, Sindelfingen – Maichingen*, 15. November 2001/15. Januar 2002.; Tomislav Wittenberg, „Drugi svjetski rat i egzodus Nijemaca i Austrijanaca iz Požeške doline“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2004*, Osijek, 2004, str. 315.; Vladimir Geiger, „Žrtvoslov Nijemaca Požege i Požeške kotline. Drugi svjetski rat i poraće“, *Scrinia slavonica*, sv. 7, Slavonski Brod, 2007, str. 453.; Mato Lukačević, Mladen Đaković, Stjepan Jakab, Ivo Tubanović (prir.), *Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Đakovo, 2007, str. 24, 157.; Z. Ivković, J. Vusić, A. Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, str. 115.; Vladimir Geiger, „Folksdojčeri u Sabirnom logoru Velika Pisanica 1945.“, u: Z. Ivković, J. Vusić, A. Blažeković (prir.), *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, str. 727–728.

Bjelovar. The same happened to two other transports of Croatian Volksdeutsche who were sent towards the Austrian border during July. At first, some 3.000 Volksdeutsche were sent to Velika Pisanica. According to very reliable data and estimates, the number of people in the returned transports ranged between 5.000 and 6.000 persons, mostly elderly, women and children. They were put up on the former fair-ground, exposed to rain and bad weather. Due to bad and insufficient nourishment, exhaustion, spread of disease and hard labor, children and the old started dying soon. The number of the dead in the Velika Pisanica camp wasn't established. So far 23 victims were named. It is estimated that the total number of victims was around 100. After a shorter stay in Velika Pisanica, from early August until the 10th of August 1945, the Volksdeutsche transports were sent to the concentration camps for the Volksdeutsche in Eastern Croatia (Krndija, Valpovo). This meant the continuation of suffering of the Germans from Syrmium, Baranya, Bosnia and Posavina who made up these transports. The largest and most durable camps for the Volksdeutsche in Croatia, Valpovo and Krndija, were disbanded in May 1946. The Volksdeutsche who hadn't been set free, were transferred to other Volksdeutsche camps in Croatia and in the Vojvodina (Podunavlje in Baranya, Tenja/Tenjskla Mitnica near Osijek, Gakovo in the Bačka and Knićanin/Rudolfsgnad in the Banat) in late May 1946. The last Volksdeutsche camp in Croatia Tenja/Tenjskla Mitnica was disbanded in early 1947 and the last Volksdeutsche camps in Yugoslavia, Gakovo and Knićanin/Rudolfsgnad, were disbanded in early 1948. By then many Volksdeutsche, predominantly elderly, women and children, had lost their lives in the concentration camps. When it came to the Volksdeutsche, the communist authorities in the post-war Yugoslavia made no age or sex differences. The situation of the Volksdeutsche in individual cases depended on age, strength, health, good or bad will of those who had power over them and who decided their fate. The historiography has yet to pass well founded judgement on the fate of the Croatian and Yugoslav Volksdeutsche after WWII. Thus, despite numerous, but mostly curt memoirs of the inmates, as well as of the contemporaries and the data in historiography and publicistics about the Volksdeutsche in the Velika Pisanica camp, open questions remain as to how many of them had passed through the camp during 1945 and how many of them had lost their lives in Velika Pisanica. Despite the lack of archival sources and more comprehensive statements/data about the Velika Pisanica camp, in virtue of the data published so far which were complemented by newly found documents and testimonies, it is possible to get the incipient/basic picture of the camp.